

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

Науковий журнал

*Заснований у 1998 році
Виходить двічі на рік*

№ 1 (38) 2018

Полтава • 2018

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

Науковий журнал

Засновано 1998 року

Засновник та видавець:

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23452-13292 ПР від 22 червня 2018 року.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України,
публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з історії
(наказ МОН України від 07. 10. 2015 року, № 1021).

Редакційна колегія:

Головний редактор:	Сігарчук Р. А., д. і. н., професор (м. Полтава)
Заступник головного редактора:	Бабенко Л. Л., д. і. н., доцент, (м. Полтава)
Відповідальний редактор:	Коваленко О. В., к. і. н., доцент, (м. Полтава)
Члени редакційної колегії:	Амрахов Маїс Ісраїль оглу, д. і. н., професор (м. Баку, Азербайджанська Республіка) Войналович В. А., д. і. н., професор (м. Київ) Год Б. В., к. і. н., д. п. н., професор (м. Полтава) Киридон А. М., д. і. н., професор; (м. Київ) Киридон П. В., д. і. н., професор; (м. Полтава) Мезга М. М., д. і. н., професор (м. Гомель, Республіка Беларусь) Мокляк Я., доктор габілітований (м. Краків, Республіка Польща) Петренко І. М., д. і. н., професор; (м. Полтава) Ресніт О. П., д. і. н., професор, член-кореспондент НАН України (м. Київ) Стрілець В. В., д. і. н., професор; (м. Київ) Чуб Н., магістр археології (м. Берлін, Німеччина) Шаравара Т. О., д. і. н., професор; (м. Полтава)

Адреса редакції:

кафедра історії України,

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,

вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003, Україна

e-mail: poltava.history.jornal@gmail.com

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (протокол № 4 від 29 листопада 2018 р.)

HISTORICAL MEMORY

Scientific journal

Print from 1998

Founder and publisher:

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Certificate of registration of print media
Series KV 23452-13292 number PR of June 22, 2018.

According to the Order of MES of Ukraine issued on 10/07/2015, № 1021
this academic journal is included in the list of scientific specialized publications of Ukraine,
the publication of which is credited to the results of dissertations on history

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-chief: Sitarchuk R. A., Doctor of History (Poltava, Ukraine)
Vice editor-in-chief: Babenko L. A., Doctor of History (Poltava, Ukraine)
Vice editor: Kovalenko O. V., Ph(D), (Poltava, Ukraine)

Amrakhov Mais Israil oglu, Doctor of History
(Baku, the Republic of Azerbaijan)
Voynalovych V. A., Doctor of History (Kyiv, Ukraine)
Hod B. V., Doctor of Pedagogy, Candidate of History (Poltava, Ukraine)
Kyrydon A. M., Doctor of History (Kyiv, Ukraine)
Kyrydon P. V., Doctor of History (Poltava, Ukraine)
Mezga M. M., Doctor of History (Homel, Belorussian)
Moklyak Yaroslav, Doctor Habilitatus (Krakow, the Republic of Poland)
Petrenko I. M., Doctor of History (Poltava, Ukraine)
Reent O. P., Doctor of History, Corresponding Member of of the National
Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
Strilets' V. V., Doctor of History (Poltava, Ukraine)
Chub Natalia, master's degree of Archeology (Berlin, Germany)
Sharavara T. O. Doctor of History (Poltava, Ukraine)

Editorial Address:

Department of History of Ukraine,
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
vul. Ostrogradsky 2, Poltava, 36003, Ukraine
e-mail: poltava.history.journal@gmail.com

*Printed according to the decision of Academic Council of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
(protocol #4, November, 29, 2018)*

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ	6
---------------------------	---

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<i>Киридон А.</i> Зміна парадигм? Глобальна історія як напрям історичних досліджень XXI ст.	8
--	---

СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА РАННЬОМОДЕРНА ІСТОРІЯ

<i>Кулинарува М.</i> «Е, Т, ЕТ; І, N, ІN; В, А, ВА» і не тільки: (шкільна освіта у сприйнятті італійців XIV-XV ст.)	18
<i>Барсук Є.</i> Михаил Грушевский: о конфессиональных отношениях в Речи Посполитой в XVI в.	30
<i>Коваленко О.</i> «З усякого ремесла бурлацтво»: учні та підмайстри в Гетьманщині XVIII ст.	37

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

<i>Бороденко О.</i> Шлюбно-процесуальні особливості сільського соціуму в 50-х роках XIX століття (за матеріалами церковних обшуків с. Миколаївка Роменського повіту Полтавської губернії)	43
<i>Кізілова А.</i> Тіло св. прп. Іоанна Багатостраждального в соціальних взаємодіях братії Києво-Печерської Успенської лаври (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.)	51
<i>Олянич В.</i> Сировинна база цукрової промисловості в Лівобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.	62
<i>Якименко М.</i> «Журнали Полтавського сільськогосподарського товариства» як джерело вивчення модернізаційних процесів в аграрному секторі економіки Полтавщини на рубежі XIX – XX ст.	70
<i>Котельницький Н.</i> Проблеми функціонування земських установ та земський лібералізм Північного Лівобережжя (60–80рр. XIX ст.)	78
<i>Сітарчук Р.</i> Опанас Марцинкевич – один із зачинателів місіонерства шпундизму в українських землях.	88

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЗА РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

<i>Романець Н.</i> Насильство як повсякденність: до питання про механізми та наслідки масових репресій в українському селі (1928–1938 рр.)	92
<i>Веденєєв Д.</i> Фабрикація кримінальних справ проти ієрархів православної церкви в українській РСР під час великого терору 1937–1938 рр.	101
<i>Лук'яненко О.</i> Колектив педагогічного вишу: еволюція змісту поняття в Україні 1920–1960-х рр.	110

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

<i>Дмитренко В.</i> Oleksandr lukyanenko. Myths and legends of de-stalinization: the debris of everyday perception of politicians in the minds of educators of the UKRSSR in 1953–1964: monograph. Poltava. 2018. 298 p.	123
<i>Метка Л.</i> Овчаренко Л.М. «Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941)». – Опішне: Українське Народознавство, 2018. – 1296 с.	126

Киридон П., Капелюшний В.П., Коваль О.Ф. «Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис.» Монографія. – К.: «Інтерсервіс», 2018. – 480 с. 129

НАУКОВІ ПОДІЇ, НОВИНИ

Волошин Ю., Момот А. Міжнародна літня школа з усної історії для вчителів: навчання, обмін досвідом, презентація здобутків. 134

Бабенко Л. Міжнародна наукова конференція «Великий терор 1937–1938 рр. : жертви та виконавці» (27–28 вересня 2018 р., Полтава). 136

Цебрій І. Міжнародні науково-мистецькі читання пам'яті Олени Костянтинівни Наталевич (до 100-ліття з дня народження). 139

IN MEMORIAM

Щербань А. Пам'яті вчителя: Петро Якимович Гавриш 141

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 143

УДК 94(477.53)“XIX - XX”:63(06)(051)

Якименко Микола

доктор історичних наук, професор,
Полтавська державна аграрна академія,
mikola.yakimenko@pdaa.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3484-0764

«ЖУРНАЛИ ПОЛТАВСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА» ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ ПОЛТАВЩИНИ НА РУБЕЖІ XIX–XX СТ.

Стаття присвячена аналізу «Журналів Полтавського сільськогосподарського товариства» з точки зору характеристики їх як джерела вивчення шляхів і методів, за допомогою яких ця громадська організація робила свій внесок у модернізацію рослинництва і тваринництва, результатом чого стало помітне зростання урожайності основних зернових культур, покращення якості великої рогатої худоби, коней, овець, свиней та інших тварин, включаючи домашню птицю. Основними методами пропаганди найновіших досягнень тогочасної науки і техніки було використовувannya різноманітних освітніх заходів у школах та на дослідних полях, а також у процесі організації сільськогосподарських виставок. Не останню роль у позитивних результатах модернізації виробничих процесів на основі застосування новітніх знарядь праці у землеробстві та поліпшенні якості сільськогосподарських тварин відіграла активна участь у діяльності товариства видатних вітчизняних вчених, відомих свого часу теоретиків і практиків аграрного сектору економіки країни.

Ключові слова: Полтавщина, сільськогосподарське товариство, рослинництво, тваринництво, модернізація.

Після скасування кріпосного права та інших реформ 60-70-х років XIX ст., на тернах колишньої Російської імперії суттєво прискорилися модернізаційні процеси в усіх сферах суспільного життя, включаючи, звичайно, і аграрний сектор економіки підросійської України. Саме оновлення матеріальної бази сільськогосподарських товаровиробників та використання як власного, так і зарубіжного передового досвіду і досягнень тогочасної аграрної науки, дозволили, врешті-решт, забезпечити конкурентоздатність вітчизняної продукції сільського господарства як на внутрішньому, так і на зовнішніх аграрних ринках. З цієї точки зору вивчення і застосування на практиці в сучасних українських реаліях вітчизняного досвіду щодо форм і методів модернізації рослинництва і тваринництва, має важливе значення для подальшої інтеграції України в систему координат Європейського союзу. Свого часу помітну, якщо не сказати ключову, роль у розвитку сільського господарства як Російської імперії загалом, так і окремих її регіонів, зокрема, відіграли сільськогосподарські товариства, включаючи і найвідоміше з них – Полтавське.

Якщо не брати до уваги дожовтневий період, коли з історії Полтавського товариства було опубліковано кілька ґрунтовних досліджень, у радянський період через відомі ідеологічні причини дана тематика практично не досліджувалась. Усунення після 1991 р. ідеологічного диктату КПРС у поєднанні з проголошенням ринкової економіки основним принципом виробничих відносин, дало можливість суспільствознавцям звернути увагу на так звані «білі плями» вітчизняної історії, до числа яких належала, зокрема, і діяльність сільськогосподарських товариств. Одним з перших дослідників відповідної тематики у наш час став Андрій Пан-

телеймоненко, який у 1994 р. захистив дисертацію, присвячену саме діяльності сільськогосподарських товариств в Україні другої половини XIX – початку XX ст. [7] Та найповнішим дослідженням вищезгаданого товариства є усі підстави вважати монографію В. Самородова та С. Кигим [14]. Як бачимо, скаржитися на відсутність інформації про діяльність даного товариства жодних підстав немає. На цьому тлі досить дивним видається твердження дослідниці М. Лисенко про те, що станом на 2015 р. в історичній літературі «недостатньо розкриваються основні аспекти діяльності сільськогосподарських товариств». На її думку «поза увагою дослідників залишилася низка питань...», серед яких авторка називає «*еволюцію діяльності Полтавського сільськогосподарського товариства та ін.*» [5, с.41]. Щоб прослідкувати щойно згадану «еволюцію» слід звернутись до відповідних джерел, якими є «Журнали» засідань «Полтавського товариства сільського господарства», що у 2015 р. були опубліковані з ініціативи директора Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН В.А. Бергунова [8-12]. Аналіз «Журналів» з точки зору впливу товариства на модернізацію рослинництва і тваринництва Полтавщини, є метою публікації.

Найосвіченіші теоретики і практики вітчизняного сільськогосподарського виробництва необхідність модернізації виробничих процесів почали усвідомлювати ще наприкінці XVIII ст., коли було створена «Вольное экономическое общество». Відомо, що ще у 1856 р. велика княгиня Олена Павлівна Романова просила імператора дозволу на створення «особливого товариства землевласників Полтавської губернії» для обговорення основних принципів скасування кріпосного права. Тоді ж саме ця особа звернулась до князя Л. Кочубея з пропозицією організувати сільськогосподарське товариство у полтавському регіоні. У травні 1864 р. статут такого товариства було затверджено, а 29 вересня 1865 р. воно вже розпочало свою роботу [3, с.873]. На першому етапі своєї діяльності (1865-1867 рр.) товариство зосередило основну свою увагу на виданні першого на території Полтавщини науково-практичного за своїм змістом землеробського журналу під назвою: «Сельскохозяйственный сборник» [17]. Через відсутність належного розуміння місцевого дворянства та від'їздом у 1869 р. президента товариства Л.В. Кочубея на лікування до Франції, діяльність товариства завмерла майже на десятиліття. Проте загострення кризових явищ у сфері сільськогосподарського виробництва примусили великих землевласників знову звернутись до наукових основ рослинництва і тваринництва, які, власне, і пропагувало товариство на сторінках вищезгаданого журналу. У пошуках розв'язання нагальних проблем насамперед поміщицького землеволодіння, 5 серпня 1878 р. Полтавське сільськогосподарське товариство відновило свою діяльність, яка, згідно досліджень В. Самородова та С. Кигим, продовжувалась до 1920 р. Після відновлення роботи товариства наприкінці 70-х років XIX ст. на одному із засідань було затверджено основні напрямки його діяльності на найближчий період. Було сформульовано п'ять найважливіших, з точки зору членів товариства, проблем: 1) як протидіяти засухам?; 2) що приносить максимальний прибуток: озима чи ярова пшениця?; 3) угноєння чорнозему: розкіш чи необхідність?; 4) як облаштувати ферму для проведення дослідів з використання органічних добрив?; 5) чи задовольняє потреби сільськогосподарського товаровиробника сіра українська худоба? [10, с.25]. На думку членів товариства першим кроком до з'ясування потенційних можливостей Полтавської губернії у справі підвищення ефективності аграрного сектору економіки краю повинні бути губернські, повітові і сільські виставки кращих зразків рослинництва, знарядь праці та досягнень у галузі тваринництва. Не випадково ж, що вже на другий рік після відновлення у 1878 р. діяльності товариства у Полтаві з дозволу уряду було організовано таку виставку. Про те, що це була загальнодержавна подія, свідчать нагороди переможців у вигляді золотих, срібних та бронзових медалей, а також похвальні грамоти, які прибули до Полтави

від Міністерства державних маєтностей, Московського товариства сільських господарів, від Ради товариства сільського господарства Південної Росії (м. Одеса), Імператорського вільного економічного товариства та Петербурзьких зборів сільських господарів [10, с.32]. У 1882 р. Полтавське товариство організувало три виставки (Кременчук, Костянтинград і Решетилівка), на яких було показано 191 предмет по рослинництву; 161 – городництву і садівництву; 21 – тваринництву; 89 – бджільництву; 105 – технічних культур і 237 – землеробських знарядь праці [10, с.250]. Наступного, 1883 р., було організовано чергову губернську виставку у Полтаві, а у 1885 р. товариство організувало сільськогосподарські виставки у Кобеляках, Чутотовому, Хоролі, Зінкові та Прилуках [7, с.229]. У 1889 р. Полтавське сільськогосподарське товариство розробило цілу програму різноманітних за своїм змістом виставок.

Особливістю Полтавського сільськогосподарського товариства було те, що воно не обмежувалось використанням досвіду сторонніх осіб, установ та організацій, заснувавши по губернії цілу низку дослідних полів, ділянок, садів і ферм, а також пунктів по вдосконаленню тваринництва, бджільництва, та птахівництва. Найпомітніше місце у цьому плані посідає, звичайно, Полтавське дослідне поле, діяльність якого в існуючій літературі висвітлена досить повно.

Іншим важливим напрямом інтенсифікації сільськогосподарського виробництва Полтавське товариство вважало сприяння розвитку освіти за допомогою різноманітних за своїм профілем сільськогосподарських шкіл. Так, наприкінці XIX ст. виникли Жабківська (1891 р.), Лубенська (1891 р.), Золотоніська (1898 р.), Андріївська (1897 р.) та Костянтинградська (1904 р.) сільськогосподарські школи, а також Великопавлівське початкове сільське училище (1911 р.). Окремо слід сказати про Полтавську школу садівництва і городництва, яку автор цих рядків вважає попередником аграрної академії. Рішення про відкриття такої школи в околицях Полтави сільськогосподарське товариство ухвалило 6 грудня 1889 р. [8, с.164]. На облаштування цієї освітньої установи земство, починаючи з 1888 р., щороку виділяло по 5 тис. руб., що дало змогу станом на 1891 р. зібрати 20 тис. руб., тобто достатню суму для купівлі потрібної школі ділянки землі площею понад 10 десятин. Коли питання зі школою садівництва і городництва було вирішено у відповідних урядових кабінетах, Полтавське товариство вважало за потрібне зробити наступний крок, який полягав у відкритті у Полтаві "вищого аграрного навчального закладу". 1 червня 1894 р. на чергових зборах товариства було заслухано відповідну доповідь члена товариства, завідувача статистичним бюро Полтавського губернського земства Н. Кулябко-Корецького. Визначаючи Полтаву у якості бажаного місцезнаходження майбутнього вищого агрономічного навчального закладу, автор доповіді вказував на її переваги перед такими містами, як Кременчук, Ніжин, Курськ, Вороніж, Катеринослав та Чернігів. Сутність цієї переваги на думку Кулябко-Корецького, полягала у тому, що Полтава знаходиться «у місцевості, з майже виключно землеробської культурою, яка є дуже різноманітною» [4, с.10]. Проте царський уряд не підтримав пропозицію полтавців щодо відкриття вищого агрономічного навчального закладу через таку формальну причину, як відсутність відповідного приміщення. Тоді полтавці запропонували відкрити згаданий навчальний заклад у Ромнах, де були у наявності готові зручні будинки [14, с.1037]. На цей раз від Міністерства землеробства взагалі не було ніякої відповіді. Уряд Петра Столипіна також не підтримав полтавців у такій важливій справі, як вища сільськогосподарська освіта [12, арк. 27]. В існуючих найновіших дослідженнях, здійснених вітчизняними агрономами, немає відповіді щодо причин негативного відношення царського уряду до організації вищих навчальних закладів на території України. Між тим усе стає зрозумілим, коли згадати про відповідь Єкатери́ни ІІ на клопотання гетьмана України Кирила Розумовського 1867 р. щодо відкриття у Батурині університету: «Колониальним народам, – писала вона, – университеты иметь запрещается» [1].

Окрім виставок, функціонування дослідного поля, відкриття і забезпечення роботи сільськогосподарських шкіл, у «Журналах» Полтавського товариства сільського господарства міститься також інформація про створення періодичного органу, за допомогою якого можна було б розповсюджувати новітні ідеї як теоретичного так і практичного характеру у найвіддаленіші регіони тогочасної держави, адже публікація «Журналів» товариства мала обмежене коло читачів. Після тривалих дискусій в лютому 1896 р. загальні збори Полтавського товариства сільського господарства ухвалили рішення просити Міністерство внутрішніх справ дозволити товариству видавати «щотижневу сільськогосподарську газету без попередньої цензури» [8, с.166]. Практична реалізація плану видання власної газети була покладена на створену з цією метою комісію, яка мала виробити програму газети, її кошторис та домовитись з типографією про друк. Після узгодження всіх організаційних питань у травні 1896 р. побачив світ перший номер періодичного видання під назвою: «Хуторянин. Газета, еженедельное издание». Згодом це видання змінило назву на «Еженедельный журнал», який користувався серед громадськості усе більшою і більшою популярністю. Заснувавши своє видавництво Полтавське сільськогосподарське товариство налагодило масовий випуск різнопрофільної літератури, яка, поза будь-яким сумнівом, сприяла подальшим модернізаційним процесам як у рослинництві, так і у тваринництві, переробці та експорту сільськогосподарської продукції, включаючи також і закордонні ринки. Сам за себе промовляє факт, нагородження журналу «Хуторянин» двома золотими медалями [23, с. 959].

Досить важливою з точки зору модернізації сільськогосподарського виробництва була діяльність товариства у справі поліпшення якості тваринництва. Слід відмітити, що один із засновників товариства полтавський поміщик Л. Кочубей ще у 1867 р. звертав увагу на важливість цієї справи для усєї економіки краю. Та до практичних заходів товариство приступило лише 20 серпня 1881 р., коли на загальних зборах обговорювалися питання щодо поліпшення якості решетилівської вівці за рахунок каракульських овець, яких Міністерство державних маєтностей планувало доставити у Полтаву з Середньої Азії: 4 барана і 30 маток [10, с.154]. Розподіл каракульських овець між господарствами було здійснено 20 грудня цього ж року. Згодом товариство вирішила самостійно організувати доставку з Бухари 241 каракульську вівцю, про що, зокрема, повідомлялось на загальних зборах товариства 3 липня 1888 р. [10, с.173]. Інші галузі тваринництва, як от: конярство, велика рогата худоба та свинарство, не кажучи вже про птахівництво, то вони у «Журналах» товариства не знайшли належного відображення. Мова може йти про окремі згадки про користь здійснення щеплень від чуми великої рогатої худоби [10, с.13], необхідність поліпшення якості селянського конярства [8, с.341], та забезпечення процесу обов'язкового і добровільного страхування тварин [9, с.26]. Порівняно незначна увага тваринницької галузі на загальних зборах товариства певним чином пояснюється тим, що товариство в роки століпінської аграрної реформи налагодила випуск у Полтаві ще одного свого періодичного органу під символічною назвою «Вестник южно-русского животноводства». На відміну від тваринництва з відомих причин досить активно на загальних зборах товариства розглядалося таке гостре для полтавського краю питання, як становище дрібного козацько-селянського господарства. Провідну роль у цьому відношенні відіграв член Правління товариства, козак за походженням, Віктор Василенко. Найкращим варіантом допомоги дрібному селянському господарству було б, на його думку, облаштування показової селянської ферми наступним чином: «Купити землю, збудувати хату ... з необхідними господарськими будівлями ... Після цього запросити селянську родину і надати їй можливість протягом першого року вести господарство свій розсуд, після чого, з'ясувавши усі недоліки, вимагати ведення господарства згідно вироблених наукою і прак-

тикою правил. Саме таким чином буде з'ясовано користь від раціонального ведення справи і селяни на практиці побачать різницю» [10, с.237]. Однак поміщики, яких була переважна більшість, не зацікавились даною пропозицією [11, с.241].

Журнали Полтавського сільськогосподарського товариства містять важливу для вивчення економіки нашого краю інформацію щодо ефективності функціонування окремих поміщицьких господарств. Так, на початку 1887 р. В. Василенко доповідав загальним зборам про результати свого дослідження ферми відомого полтавського поміщика П. Кочубея у селищі Згурівка Золотоніського повіту, завдання якої полягало у «виробленні для нашої місцевості типу інтенсивної системи сільського господарства, випробувати придатність тієї ж чи іншої рослини, того чи іншого землеробського знаряддя праці...» [12, с.402], а також маєтку князя Л. Кочубея у с. Жуках під Полтавою [10, с. 97-109] та маєтку одного із засновників Полтавського земельного банку А. Варшавського у с. Павлівка Костянтиноградського повіту [10, с. 117-136]. Гортаючи сторінки «Журналів» Полтавського сільськогосподарського товариства з 1878 по 1910 рр. переконуємося у тому, що його члени на межі ХІХ - ХХ ст. не обійшли своєю увагою жодного важливого для економіки краю питання, більшість з яких мала безпосередній вихід на практику, тобто у більшій або меншій мірі були реалізовані з очевидною користю для усіх, хто мав безпосереднє відношення як до сільськогосподарського виробництва, так і до інших сфер суспільного життя. Не випадково ж членами товариства були такі знані особи не лише в імперії, але й далеко за її межами, як: майбутній лауреат Нобелівської премії І. Мечніков [10, с. 71], професори Д. Менделєєв [10, с. 116], А. Зайкевич [10, с. 71], Н. Скліфосовський [12, с. 107], І. Рева [9, с. 33], В. Докучаєв [9, с. 264], І. Стебут [8, с. 147] та ряд інших відомих діячів. Немає сумніву в тому, що діяльність губернського Полтавського товариства сільського господарства та аналогічних повітових і сільських громадських організацій суттєво вплинули на зростання урожайності зернових культур та якості тваринницької галузі. Так, за 1871-1875 рр., коли робота товариства на певний час завмерла, середній урожай жита на Полтавщині складав у середньому 36 пудів, тоді як у 1912-1916 рр. – 78,4, тобто ріст склав 216,7%; озимої пшениці відповідно: 26,6 пуда і 89,8 пуда (+342,2%); ярої пшениці: 23,4 пуда і 52,2 пуда (+226,1%) [15, с. 170]. Певні прогресивні зміни відбулися і в галузі тваринництва. Хоч у 1916 р. проти 1870 р. загальне поголів'я сільськогосподарських тварин дещо скоротилось (за рахунок овець), проте це зменшення не було таким вже й значним: 1870 р. – 3291 тис. проти 3048 тис. голови у 1916 р. (-7,4%). Усі інші показники тваринництва свідчили про його неухильний розвиток: коні – за 46 років ріст склав 274,6%; велика рогата худоба – +132,6%; свині – +107,4% [20, с. 195]. Натомість за даними «Історії українського селянства» у ряді інших губерній України у роки війни мало місце не зростання, а навпаки, скорочення поголів'я коней та свиней [2, с. 477].

Підбиваючи загальні підсумки вищесказаному констатуємо наступне: 1) головною метою сільськогосподарського товариства було осучаснення виробничих процесів як у рослинництві, так і у тваринництві на основі найновіших досягнень тогочасної науки і техніки; 2) досягнення поставленої мети забезпечувалось особовим складом товариства, серед яких були знані далеко за межами Полтавщини теоретики і практики сільського господарства; 3) спектр заходів членів товариства по модернізації аграрного сектору економіки краю був надзвичайно широким, охоплюючи як систему освітніх заходів за допомогою шкіл та публікації науково-популярної літератури, так і демонстрації переваг кращих зразків рослин і тварин, технології обробітку ґрунту на виставках та дослідних полях; 4) безпосереднім наслідком діяльності як загальногубернського, так і малорайонних сільськогосподарських товариств, було зростання на Полтавщині з 1871 по 1916 роки середньої врожайності основних зернових культур щонайменше у два рази та суттєве поліпшення якості сільськогосподарських тварин.

Джерела та література

1. Бушчак С. (2004). Свідки долі славного роду. Урядовий кур'єр, 30 січня.
2. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. ред. М.В. Литвин (2006), Київ, Наукова думка, Том 1, 631 с.
3. Илличевский О. (1915). Полувековая деятельность Полтавского общества сельского хозяйства. Хуторянин, №4 2, 873-875.
4. Кулябко-Корецкий Н.Г. (1895). Об устройстве в городе Полтаве высшего сельскохозяйственного учебного заведения. Журналы заседаний Полтавского с.-х. общества. За 1894 г., Полтава: Тип. Л.Фришберга, Вып. 3-4, 1-15.
5. Лисенко М.С. (2015). Полтавське товариство сільського господарства: історія і досвід (до 150 річниця). Сумська старовина, № XIVII, 41-51.
6. Отчет о деятельности Полтавского общества сельского хозяйства за 1913 год. (1916), Полтава: Электрич. тип. Д.Н. Подземского, 52+31+32 с.
7. Пантелеймоненко А.О. (1994). Сільськогосподарські товариства України: зародження, основні напрямки діяльності і значення (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис... канд. екон. наук, Київ, 20 с.
8. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 24 січня 1888 р. по 18 серпня 1893 р.) (2015). уклад. В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, К.О. Черноколова, Н.М. Опара, Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., Вип. 2, Ч. 2, 464 с.
9. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 3 листопада 1893 р. по 7 березня 1901 р.) (2015). уклад.: В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, Н.М. Опара, Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., Вип. 3, Ч. 1, 418 с.
10. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 14 березня 1901 р. по 22 грудня 1910 р.) (2015). уклад.: В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, Н.М. Опара, Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., Вип. 3, Ч.2, 418 с.
11. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 5 серпня 1878 р. по 29 травня 1883 р.) (2015). уклад. В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, К.О. Черноколова, Н.М. Опара, Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., Вип. 1, 356 с.
12. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 15 липня 1883 р. по 20 грудня 1887 р.) (2015). уклад. В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, К.О. Черноколова, Н.М. Опара, Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., Вип. 2, Ч. 1, 492 с.
13. Російський державний історичний архів, ф. 381, оп. 47, спр. 530, Арк. 11-17.
14. Самородов В.М., Кигим С.Л. Полтавське сільськогосподарське товариство (1865-1920 рр.): історія, звичаї, першопостаті (2015), Полтава: Дивосвіт, 160 с.
15. Свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства. 1895-1903. (1903), Полтава: Тип. И. Дохмана, 1291 с.
16. Сельское хозяйство Украины. ред. М.Б. Гуревич, В.М. Соловейчик, Харьков: Издат. отдел Н.К.З., 232 с.
17. Сельскохозяйственный сборник. Зemelедельческий журнал, издаваемый Полтавским сельскохозяйственным обществом. (1867). ред. Ф.Гейдука, Полтава, Вып. I, 21 с.; Вып II, 49 с.; Вып. III, 25 с.; Вып. IV-V, – 64 с.; Вып. VI., 26+113 с.
18. Сосновский М. (1897). Полтавское сельскохозяйственное общество. 1865-1895 г., Полтава: Типо-литогр. Л.Фришберга, 311 с.
19. Сосновский М., Велецкий С. (1897). Очерк деятельности Полтавского сельскохозяйственного общества в связи с общими условиями экономической жизни России, Полтава: Типо-литогр. Л.Фришберга, 127 с.
20. Статистический справочник по Полтавской губернии на 1917 год. (1917), Полтава: Тип. т-ва Печатного дела, 234 с.
21. Тихомиров В.А. (1887). Историческая записка о деятельности Полтавского сельскохозяйственного общества с 1865 по 1887 г., Полтава: Тип. насл. Н. Пигуренко, 183 с.
22. Фурдуев В. (1883). Каракульские овцы. Доклад секретаря общества В. Фурдуева, Полтава: Тип. Дохмана, 31 с.

References

1. Bushchak S. (2004). Svidky doli slavnoho rodu. Uriadovyi kurier, 30 sichnia.
2. Istoriiia ukrainskoho selianstva. Narysy v 2-kh tomakh. red. M. V. Lytvyn (2006), Kyiv, Naukova dumka, Tom 1, 631 s.

3. Ylychevskiy O. (1915). Poluvekovaia deiatelnost' Poltavskogo obshchestva selskogo khoziaistva. *Khutorianyn*, №4 2, 873-875.
4. Kuliabko-Koretskyi N.H. (1895). Ob ustroistve v horode Poltave vyssheho selskokhoziaistvennogo uchebnogo zavedeniia. *Zhurnaly zasedaniy Poltavskogo s.-kh. obshchestva*. Za 1894 h., Poltava: Typ. L.Fryshberha, Vyp. 3-4, 1-15.
5. Lysenko M.S. (2015). Poltavskie tovarystvo silskoho hospodarstva: istoriia i dosvid (do 150 richnytsi). *Sumska starovyna*, № XIVII, 41-51.
6. Otchet o deiatelnosti Poltavskogo obshchestva selskogo khoziaistva za 1913 hod. (1916), Poltava: *Elektrych. typ. D.N. Podzemskoho*, 52+31+32 s.
7. Panteleimonenko A.O. (1994). *Silskohospodarski tovarystva Ukrainy: zarozhennia, osnovni napriamky diialnosti i znachennia (druha polovyna XIX – pochatok XX st.): avtoref. dys... kand.. ekon. nauk*, Kyiv, 20 s.
8. Poltavskie tovarystvo silskoho hospodarstva (zhurnaly zasidan z 24 sichnia 1888 r. po 18 serpnia 1893 r.) (2015). uklad. V.A. Verhunov, N.F. Hrytsenko, K.O. Chernokolova, N.M. Opara, Vinnytsia: FOP Korzun D.Iu., Vyp. 2, Ch. 2, 464 s.
9. Poltavskie tovarystvo silskoho hospodarstva (zhurnaly zasidan z 3 lystopada 1893 r. po 7 bereznia 1901 r.) (2015). uklad.: V.A. Verhunov, N.F. Hrytsenko, N.M. Opara, Vinnytsia: FOP Korzun D.Iu., Vyp. 3, Ch. 1, 418 s.
10. Poltavskie tovarystvo silskoho hospodarstva (zhurnaly zasidan z 14 bereznia 1901 r. po 22 hrudnia 1910 r.) (2015). uklad.: V.A. Verhunov, N.F. Hrytsenko, N.M. Opara, Vinnytsia: FOP Korzun D.Iu., Vyp. 3, Ch.2, 418 s.
11. Poltavskie tovarystvo silskoho hospodarstva (zhurnaly zasidan z 5 serpnia 1878 r. po 29 travnia 1883 r.) (2015). uklad. V.A. Verhunov, N.F. Hrytsenko, K.O. Chernokolova, N.M. Opara, Vinnytsia: FOP Korzun D.Iu., Vyp. 1, 356 s.
12. Poltavskie tovarystvo silskoho hospodarstva (zhurnaly zasidan z 15 lypnia 1883 r. po 20 hrudnia 1887 r.) (2015). uklad. V.A. Verhunov, N.F. Hrytsenko, K.O. Chernokolova, N.M. Opara, Vinnytsia: FOP Korzun D.Iu., Vyp. 2, Ch. 1, 492 s.
13. Rosiiskiy derzhavnyi istorychnyi arkhiv, f. 381, op. 47, spr. 530, Ark. 11-17.
14. Samorodov V.M., Kyhym S.L. *Poltavske silskohospodarske tovarystvo (1865-1920 rr.): istoriia, zvytiahy, pershopostati* (2015), Poltava: Dyvosvit, 160 s.
15. *Svod postanovleniy y rasporyazheniy Poltavskogo hubernskoho zemstva. 1895-1903. (1903)*, Poltava: Typ. Y.Dokhmana, 1291 s.
16. *Selskoe khoziaistvo Ukrainy*. red. M.B. Hurevych, V.M. Soloveichyk, Kharkov: Yzdat. otdel N.K.Z., 232 s.
17. *Selskokhoziaistvennyi sbornyk. Zmeledeleshkyi zhurnal, yzdavaemyi Poltavskym selskokhoziaistvennym obshchetvom. (1867)*. red. F.Heiduka, Poltava, Vyp. I, 21 s.; Vyp II, 49 s.; Vyp. III, 25 s.; Vyp. IV-V, – 64 s.; Vyp. VI., 26+113 s.
18. Sosnovskiy M. (1897). *Poltavskoe selskokhoziaistvennoe obshchestvo. 1865-1895 h.*, Poltava: Typo-lytohr. L.Fryshberha, 311 s.
19. Sosnovskiy M., Veletskiy S. (1897). *Ocherk deiatelnosti Poltavskogo selskokhoziaistvennogo obshchestva v svyazy s obshchymy uslovyiamy ekonomicheskoi zhyzny Rossyy*, Poltava: Typo-lytohr. L.Fryshberha, 127 s.
20. *Statysticheskyi spravochnyk po Poltavskoi hubernyy na 1917 hod. (1917)*, Poltava: Typ. t-va Pechatnoho dela, 234 s.
21. Tykhomyrov V.A. (1887). *Ystorycheskaia zapyska o deiatelnosti Poltavskogo selskokhoziaistvennogo obshchestva s 1865 po 1887 h.*, Poltava: Typ. nasl. N. Pyhurenko, 183 s.
22. Furduev V. (1883). *Karakulskye ovtsy. Doklad sekretaria obshchestva V. Furdueva*, Poltava: Typ. Dokhmana, 31 s. M. A. Yakymenko

Mykola Iakymenko

POLTAVA AGRICULTURAL SOCIETY JOURNALS AS A SOURCE FOR STUDYING MODERNIZATION PROCESSES IN THE AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY IN POLTAVA REGION AT THE TURN OF XIX-XX CENTURIES

Activities of Poltava Agricultural Society are rather fully covered in the available historical and economic literature. However, an important source covering its history like Poltava Agricultural Society Journals, which in fact are nothing but the minutes, have never been studied independently. The situation changed for the better after 5 volumes of the Journals (from 1878 to

1910) were published in 2015 confined to the Society's 150th anniversary. They have become the object of studies from the point of view of their analysis as a source of studying modernization processes in the agricultural sector of economy in Poltava Region from the late 19th to the beginning of the 20th century.

The studies revealed that after the abolition of serfdom in 1861 major landlords, who had lost free man power after liberation of the peasants, set a goal to intensify production processes in crop farming and cattle breeding in order to significantly enhance the efficiency of agricultural production in their low-performing estates. Poltava Agricultural Society was founded in 1865 and united over 100 well-educated landlords, academics, national and local civil servants. The Society became really active in 1878. That year they articulated key areas of operation for the near period, including: a) combating droughts; b) problem of fertilizers; c) creation of a farm for doing experiments. Later the scope of interests of Society members has expanded to cover nearly all aspects of production and sale of plant and animal products. Based on the content of the Journals from 1878 to 1910, it is due this non-governmental organization, which had close partnership relations with the county council (*zemstvo*) and local state administration, that a number of test fields appeared in Poltava Region. One of them – Poltava Test Field – has become famous all over the world for its achievements, primarily in the field of crop farming. The Society naturally combined theory and practice by using methods of raising public awareness of agriculture like exhibitions (regional, pan-governorate, and village), running specialized agricultural school, publishing a weekly periodical (*Khutorianyn*), and other popular scientific literature on crop farming and cattle breeding, including the narrowly known *Annals of the South Russian Cattle Breeding*. A direct result of activities of Poltava Agricultural Society in the field of modernization of crop farming and cattle breeding was a nearly two-fold increase of grain crop yield and improvement of the quality of cattle, horses, sheep, and pigs over four decades.

Key words: Poltava Region, agricultural society, crop farming, cattle breeding, modernization.